

MARIA KONIECZNA, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie (doktorantka)
ORCID: 0000-0002-8180-4662
maria.konieczna@interia.pl

KARMELICI DAWNEJ OBSERWY A PARAFIA ŚW. SZCZEPANA W KRAKOWIE W XIX I NA POCZĄTKU XX W.

STRESZCZENIE: Pod koniec XVIII w. austriackie władze zaborcze podjęły decyzję o zburzeniu kościoła pw. św. Szczepana w Krakowie a następnie o przeniesieniu parafii do kościoła karmelitów dawnej obserwacji „na Piasku”. Przez ponad sto lat pod jednym dachem egzystowały dwie wspólnoty kościelne prowadzące niezależną działalność. Początkowo współpraca układała się dobrze. Z czasem uległa osłabieniu, a z upływem lat przerodziła się w wyraźny konflikt. W sprawę były zaangażowane instytucje kościelne, świeckie oraz opinia publiczna. Liczne próby rozwiązania sporu podejmowane na przestrzeni lat nie przynosiły rezultatu.

SŁOWA KLUCZOWE: Zakon karmelitów dawnej obserwacji, parafia św. Szczepana, kościół „na Piasku”, Kraków.

THE CARMELITES OF THE ANCIENT OBSERVANCE AND ST. SZCZEPAN PARISH IN KRAKOW IN THE 19th AND EARLY 20th CENTURIES

ABSTRAKT: Towards the end of the 18th century the authorities of the Austrian invaders of Poland made the decision to pull down the St. Szczepan Parish Church in Krakow and then to transfer the parish to the Church of the Carmelites of the Ancient Observance „na Piasku”. For over a hundred years two church communities coexisted under one roof and ran their own separate activities. At first the cooperation went well. With time, it became weaker and after several years it turned into an open conflict. The issue involved church and lay institutions as well as the general public. Numerous attempts undertaken for years in order to resolve the dispute were not effective.

KEY WORDS: The Carmelite Order of the Ancient Observance, St. Szczepan Church, the Carmelite Church „Na Piasku”, Krakow.

Translated by „Slavia – Centrum Języków Słowiańskich”

Rok 1797 zapoczątkował koegzystencję pod jednym dachem dwóch wspólnot kościelnych – karmelitów dawnej obserwacji, zwanych popularnie Karmelitami „na Piasku” oraz parafii pw. św. Szczepana w Krakowie. W tym roku decyzją władz austriackich kościół znajdu-

jący się na pl. Szczepańskim miał zostać zburzony, a parafia św. Szczepana przeniesiona do kościoła karmelitańskiego przy ul. Karmelickiej. Początkowo obiecująca współpraca z upływem lat przerodziła się w wyraźny konflikt angażujący instytucje kościelne, świeckie oraz opinię publiczną. Rozpoczął się prawie stutrydziestoletni okres trudnej relacji między dwiema wspólnotami, zmuszonymi do funkcjonowania w jednym kościele. Niniejszy artykuł jest próbą przedstawienia przebiegu konfliktu trwającego ponad sto lat oraz ukazania prób jego rozwiązania. Zagadnienie to nie było dotychczas poruszane, choć tego rodzaju relacje między dwiema wspólnotami religijnymi nie były wyjątkiem¹. Omawiając ten temat, można by postawić szereg pytań badawczych, wymagałyby one jednak głębszej kwerendy.

Materiały archiwalne dotyczące zagadnienia są rozproszone i znajdują się w kilku archiwach. Najwięcej dokumentów zgromadzono w Archiwum oo. Karmelitów w Krakowie. Jednym z ciekawszych dokumentów jest *Memoriał w sprawie Zgromadzenia OO. Karmelitów na Piasku przeciw Parafii św. Szczepana o realność* z 1895 r. opisujący zagadnienie z punktu widzenia ojców karmelitów. Część archiwaliów pozwalających szerzej spojrzeć na zagadnienie znajduje się w Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie, a także w Archiwum Narodowym w Krakowie.

Jednym z elementów zaborczej polityki Austrii, Prus i Rosji po dokonaniu rozbiorów ziem polskich była likwidacja polskich klasztorów i kościołów. Taki los nie ominął również Krakowa. Jednym z pierwszych klasztorów na terenie miasta, który uległ kasacji był klasztor karmelitów dawnej obserwy przy kościele św. Tomasza przy ul. Szpitalnej. Następnie zlikwidowano między innymi klasztor Duchaków przy kościele Świętego Ducha, klasztor trynitarzy na Kazimierzu, klasztor miechowitów na Stradomiu, dwa klasztory karmelitów bosych, a także klasztor kanoników regularnych od pokuty przy kościele św. Marka. Oprócz klasztorów likwidowano również kościoły – między innymi kościół św. Macieja przy pl. Szczepańskim, kościół św. Jadwigi na Stradomiu, kościół św. Filipa i Jakuba na Kleparzu, św. Piotra na

¹ W podobnej sytuacji znalazły się siostry szarytki (Zgromadzenie Sióstr Miłosierdzia św. Wincentego a Paulo), które przez ponad sto lat z polecenia władz świeckich dzieliły kościół z parafią grekokatolicką w Mariampolu. Zob. J. Marecki, *Stulecia „walka” o świętynię w Mariampolu* (artykuł przygotowywany do druku).

Garbarach oraz św. Michała i św. Jerzego na Wawelu². Taki los spotkał również kościół św. Szczepana znajdujący się przy placu, obecnie zwanym pl. Szczepańskim, który był jedną z większych krakowskich parafii. Został erygowany już pod koniec XIII wieku. Prawie do końca XVI w. pozostawał w rękach duchowieństwa diecezjalnego i pod patronatem królewskim. W 1579 r. parafia została powierzona jezuitom, a w połowie XVIII w. przekazana Akademii Krakowskiej³. U schyłku wieku XVIII kościół był zniszczony i zaniedbany⁴. W grudniu 1786 r. ogłoszono dekret zapowiadający likwidację kościoła, a jeden z egzemplarzy dekretu przybito do drzwi świątyni. W kwietniu następnego roku odbyła się rozprawa przed sądem konsystorza – kościół miał zostać całkowicie rozebrany, a na jego miejscu planowano wybudować koszary⁵. Dekretem władz austriackich z 17 sierpnia 1797 r. zarządzono przeniesienie parafii św. Szczepana do kościoła karmelitów „na Piasku”⁶.

Karmelici przybyli do Krakowa z czeskiej Pragi w 1397 r. Inicjatorami ich sprowadzenia oraz fundatorami kościoła i klasztoru „na Piasku”

² Zob. m.in. A. Bruździński, *Kasaty klasztorów męskich w Krakowie na przełomie XVIII i XIX*, [w:] *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*, t. 1, Wrocław 2014, s. 150-156; P. Gach, *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773-1914*, Lublin 1984; D. Rederowa, *Studia nad wewnętrznymi dziejami Krakowa poroźbiorowego (1796-1809)*, cz. 1, „Rocznik Krakowski”, t. 34, 1958, s. 174; W. Chotkowski, *Ks. Prymasa Poniatowskiego spustoszenia kościelne w Krakowie: przyczynek do dziejów Uniwersytetu*, Kraków 1918; M. Rózek, *Nieistniejący kościół św. Szczepana w Krakowie*, „Biuletyn Historii Sztuki”, R. 34, 1974, s. 215; B. Wanaat, *Zakon Karmelitów Bosych w Polsce. Klasztory Karmelitów i Karmelitanek Bosych 1605-1975*, Kraków 1979, s. 69, 108, 199-200.

³ M. Rózek, *dz. cyt.*, s. 215-216, 222.

⁴ Według Emanuela Murraya, autora monografii o Krakowie kościół „prawie już upada od starości i nie ma nic, co by mogło ściągnąć na siebie uwagę, chyba niektóre jego mało warte okopciałe nagrobki”. Zob. K. Estreicher, *Emanuela Murraya Opisanie Krakowa a literatura o Krakowie i plan Kolltąjowski*, „Rocznik Krakowski”, t. 48, 1977, s. 125.

⁵ A. Zabielska, *Architektura i sztuka zburzonego kościoła świętego Szczepana w Krakowie*, Kraków 2011, s. 23. Ostatecznie plany budowy koszar nie zostały zrealizowane. Zob. D. Rederowa, *dz. cyt.*, s. 108-109.

⁶ AKKr 838/481, *Memoriał w sprawie Zgromadzenia OO. Karmelitów na Piasku przeciw Parafii św. Szczepana o realność pod lk. 68/75 dz. IV w Krakowie*, s. 2; S. Chojnacki, *Zarys dziejów kościoła i klasztoru OO. Karmelitów w Krakowie na Piasku ze szczególnym uwzględnieniem XIX i XX wieku*, maszynopis w zbiorach karmelitów, str. 69.

byli król Władysław Jagiełło oraz królowa Jadwiga. Zakonnicy zostali obdarzeni królewskimi przywilejami, a także otrzymywali liczne legaty od mieszkańców różnych części miasta⁷. Kościół, wybudowany wówczas poza murami Krakowa, został poważnie uszkodzony w 1587 r. podczas oblężenia miasta przez arcyksięcia Maksymiliana, a następnie podczas najazdu szwedzkiego w 1655 r.⁸. Od XVI w. zaczął się w nim rozwijać kult cudownego obrazu Matki Bożej Szkaplerznej, który przyciągał licznych pielgrzymów.

Po ogłoszeniu dekretu nakazującego przeniesienie parafii św. Szczepana do kościoła „na Piasku” rozpoczęto rozmowy dotyczące ustalenia zasad koegzystencji dwóch wspólnot kościelnych. We wrześniu oraz listopadzie 1797 r. odbyły się uzgodnienia przedugodowe z przedstawicielami Gubernium Zachodniej Galicji oraz konsystorza. Dotyczyły one w głównej mierze kwestii umieszczenia księży, przydzielenia im zakrystii oraz tymczasowych pomieszczeń na sprzęty z kościoła św. Szczepana. Według tych ustaleń księża mieli zamieszkać w budynku dawnego nowicjatu karmelitów pod numerem 75⁹. Dom należało odpowiednio dostosować do nowych mieszkańców – zakonnicy zaproponowali zamurowanie wejścia z nowicjatu na korytarz klasztorny, a także wybicie nowego zewnętrznego wejścia do budynku. Budynek miał zostać naprawiony z funduszy parafii lub środków publicznych, natomiast koszty utrzymania kościoła pozostawały w rękach zakonników. Jedynie koszty naprawy kościelnego dzwonu i organów miały być dzielone po połowie. W przyjętych uzgodnieniach przeor zastrzegł, że proboszcz nie posiada żadnej jurysdykcji do kościoła. Postanowiono oddać do użytku parafii w charakterze zakrystii kaplicę Bracką, a w jej skarbcu zezwolono na tymczasowe umieszczenie rzeczy z kościoła św. Szczepana¹⁰. Parafii oddano do użytku również ołtarz

⁷ T. Trajdos, *Fundacja klasztoru Karmelitów Trzewiczkowych na Piasku w Krakowie*, „Nasza Przeszość”, t. 60, 1983, s. 100-10; J. Wyrozumski, *Fundacja klasztoru OO. Karmelitów na Piasku*, „Rocznik Krakowski”, t. 77, 2011, s. 100-103.

⁸ W. Włodarczyk, *Kościół Karmelitów na Piasku*, „Rocznik Krakowski”, t. 36, 1963, s. 132.

⁹ Więcej o samym budynku patrz Ł. Szatanek, *Co pozostało z nowicjatu Karmelitów przy ulicy Garbarskiej w Krakowie*, „Krzysztofor. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa”, t. 36, 2018, s. 75-84.

¹⁰ AKKr 836/A25, *Kopie tyzące się kościoła i części klasztoru Nowicjatem zwanego dla Proboszcza od Szczepana na mieszkanie 1801 odebranego klasztorowi*; AKKr 100/23,

główny oraz dwa boczne ołtarze. Ofiary pochodzące z tacy miały być dzielone po połowie. Starano się również uregulować kwestie liturgiczne – w niedziele i święta zakonnicy mieli celebrować jedną mszę świętą śpiewaną w intencji dobrodziejów klasztoru, po niesporach odśpiewać w kościele „Salve Regina”, a w kaplicy litanie loretańską, natomiast w dni odpustowe Maryjne i oktawy, w święto św. Eliasza, św. Marii Magdaleny de Pazzi oraz św. Szymona Stocka, mieli odprawić msze wotywny przy głównym ołtarzu¹¹. Powyższe ustalenia zostały potwierdzone dekretem gubernialnym 20 września 1801 r. W obu dokumentach zobowiązano parafię do płacenia czynszu za użytkowanie domu nr 75, który miał wynosić 500 zł rocznie¹².

11 października 1801 r. w kościele św. Szczepana odbyło się ostatnie nabożeństwo. Na drugi dzień w uroczystej procesji relikwie świętych zostały przeniesione do świątyni karmelitańskiej. Przeniesiono również część sprzętów kościelnych, a pozostałe wyposażenie miało zostać poddane publicznej licytacji¹³.

Jak wspomniano wcześniej, koszt naprawy zniszczonego i nieprzydatnego do użytkowania budynku dawnego nowicjatu karmelitów miał pochodzić z funduszu reparacyjnego probostwa św. Szczepana albo z ogólnych funduszy miasta, dlatego do restauracji domu przystąpiły władze miejskie. Proboszcz wraz z wikarymi wprowadził się po remoncie prawdopodobnie pod koniec 1804 r. lub na początku 1805 r.¹⁴.

W 1812 r. biskup Andrzej Gawroński¹⁵, powołując się na malejącą liczbę zakonników postanowił supremować klasztor karmelitów, a cały jego majątek przyłączyć do parafii. Decyzja ta miała wówczas pełne poparcie prowincjała karmelitów. Na początku września 1812 r.

Copia Intimationis circa transferendam Parochiam cum adclusis meadem duobus Comissionis per acta Protocollis, k. 173-179.

¹¹ B. Tomaszewski, *Dzieje klasztoru OO. Karmelitów na Piasku w Krakowie*, Kraków 1970, maszynopis w zbiorach karmelitów, s. 99-100. Należy podkreślić, że rytm życia liturgicznego zakonników nie zawsze pokrywał się z obrzędami liturgicznymi duchowieństwa diecezjalnego.

¹² AKKr 838/481, s. 3-5.

¹³ D. Rederowa, *dz. cyt.*, s. 108; A. Zabielska, *dz. cyt.*, s. 24-29.

¹⁴ AKKr 838/481, s. 4-5.

¹⁵ Bp Andrzej Gawroński (1740-1813), jezuita, biskup krakowski w latach 1804-1813. Zob. J. Poplatek, *Andrzej Gawroński (1740-1813)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 7, Kraków 1948-1958, s. 323-324; K. Prokop, *Poczet biskupów krakowskich*, Kraków 1999, s. 209-214.

wysłał on pismo w sprawie takiego połączenia, argumentując to również malejącą liczbą zakonników – zastrzegł jednak, że takie połączenie może nastąpić, pod warunkiem, że liczba zakonników spadnie do dwóch osób¹⁶. Według pisma biskupa liczba zakonników zmniejszyła się wówczas do trzech osób. W związku z powyższym, dla zapewnienia właściwej obsługi parafian i pielgrzymów, biskup zaproponował zwiększenie liczby kapłanów diecezjalnych. Należało jednak znaleźć dla nich miejsce do zamieszkania. W piśmie do Stolicy Apostolskiej z 18 września 1812 r. biskup prosił o włączenie całego uposażenia kościoła i klasztoru wraz z dochodami do parafii św. Szczepana oraz zmianę przeznaczenia kościoła zakonnego na diecezjalny¹⁷. Prośba biskupa uzyskała w grudniu 1812 r. aprobatę właściwego nuncjusza apostolskiego w Wiedniu¹⁸ oraz dekret zezwalający króla saskiego Fryderyka Augusta¹⁹. Biskup Gawroński w dniu 1 lutego 1813 r. wydał dekret supresji klasztoru karmelitów „na Piasku” i połączenia jego funduszy z funduszami probostwa²⁰. Decyzja biskupa Gawrońskiego

¹⁶ ANK 29/68/0/2/27, Pismo prowincjała o. Alojzego Bartosiewicza do bpa Gawrońskiego, Kraków 1 IX 1812, k. 365-368.

¹⁷ „Zgromadzenie przez ostatnie zaszłe okoliczności zmalało do liczby trzech księży, którzy są zdolni tego rodzaju prace wykonywać, a nie ma żadnej nadziei, ażeby kiedyś się powiększyła, tym bardziej, że już od dłuższego czasu nie ma adeptów do nowicjatu ani kierowników, którzy by ich w karności zakonnej ćwiczyli, dlatego ażeby i intencja pobożnych fundacji wskutek zaniedbania obowiązków nałożonych przez to na klasztor nie była zawiedziona a przybywający lud nie był pozbawiony usług duchownych, podpisany biskup krakowski powziął myśl, ażeby wspomniany ich kościół i klasztor wraz z jego uposażeniem i ze wszystkimi dochodami wcielić i na zawsze włączyć do parafii św. Szczepana”. AKKr 836/A25, Odpis pisma bp. Andrzeja Gawrońskiego do papieża, Kraków 18 IX 1812; ANK 29/68/0/2/27, Pismo bp. Andrzeja Gawrońskiego do Ministra Spraw Wewnętrznych i Religijnych, Kraków 18 IX 1812, k. 345-352.

¹⁸ AKKr 836/A25, Odpis pisma Arcybiskupa Witerbu i Toskany, nuncjusza apostolskiego, Wiedeń 26 XII 1812. Nuncjusz apostolski zobowiązał jednocześnie biskupa do wystarania się o stosowną bullę papieską umożliwiającą przejęcie kościoła karmelitów przez kler diecezjalny.

¹⁹ Tamże, Wypis wierztyelny z Protokołu Sekretariatu Stanu, Drezno 11 I 1813.

²⁰ „Kościół OO. Karmelitów, w którym od 1801 r. wszystkie fundacje parafialne się odprawiają, zamieniamy na parafię świecką. [...] klasztor OO. Karmelitów ze wszystkimi jego budynkami, przylegającym doń ogrodem, z folwarkiem Naramą czyli Narębą, z kapitałami, rolami, polami, czynszami, z całym jego uposażeniem, własnością, plonami, dochodami, przychodami, Bractwami Szkaplerza św. i św. Urszuli, prawami, przywilejami, intratami i pożytkami wszelkimi wszelkiej nazwy, natury, gatunku, jakości i ilości, jakkolwiek by tu nie były wyrażone, które jednak istnieją szczegółowo nazwane, których OO Karmelici zażywali i posiadali, z całym inwentarzem, urządze-

była prawdopodobnie próbą ratowania klasztoru przed ewentualnymi roszczeniami władz austriackich oraz możliwością konfiskaty majątku klasztorowego. Tak sugerował biskup Karol Skórkowski kiedy w 1832 r. formalnie przywracał karmelitów²¹. Supresja, jak wspomniano, została uwarunkowana – miała nastąpić dopiero z chwilą, kiedy liczba członków konwentu zmniejszyłaby się do dwóch osób. Ponieważ to nie nastąpiło, nie została ona ostatecznie formalnie wprowadzona w życie.

Wobec podpisania decyzji o supresji zaprotestowali parafianie. W 1827 r. reprezentant zakonników wystosował pismo do Wysokiej Izby Reprezentacyjnej Wolnego i Ściśle Neutralnego Miasta Krakowa, w którym pisał m.in.: „Można że przypuścić, ażeby Zakon przez Wielkopomnego króla Jagiełło i Jadwigę Jego Małżonkę w roku 1397 z Pragi do Krakowa wprowadzony, hojnie bo szcudrobliwie Królewską Ręką uposażony, miał upadać! [...] Nie pozwalajcie upadać Karmelitom, ale tych podług prawa Wam służącego raczcie utrzymać i tymże dalszy byt zabezpieczyć”²². Chociaż ostatecznie supresja nie została sformalizowana to przez 17 lat, od czasu wydania dekretu przez biskupa Gawrońskiego, klasztor oraz kościół znajdowały się w rękach duchowieństwa diecezjalnego²³.

niem, skarbcem, aparatami kościelnymi do funduszu parafii św. Szczepana i tegoż kościoła, teraz na parafialny przez Nas zamienionego, przyłączamy, na zawsze łączymy, wcielamy i przywłaszczamy tak, że teraz wcielony fundusz klasztorowyłączony będzie w jeden a mianowicie fundusz parafialny św. Szczepana”. Tamże, Kopia pisma bp. Andrzeja Gawrońskiego, Kraków 1 II 1813.

²¹ „Praesul Cracoviensis iure merito pertimesceret, ne suppressis nonnullis Religiosorum coetibus bona eorundem ab Ecclesia alienentur et in proprietatem Fiscii converterentur, iniit Concilium Ecclesiam Regularem RR. PP. Carmelitarum erigendi in Saeculare Parochiale St. Stephani, nec non uniendi eidem cuncta eorum bona ac reditus [...] Quad sane etsi ad plenam et omnimodam exemptionem non fuerat deductum, peculiari tamen Decreto praedicti Praesulis die 1ma Februarii anno 1813 sub certis conditionibus fuerat sancitum”. ANK 29/33/0/3.2.3/Kr 7248, Ingrossatio Decreti Episcopalis, Kraków 30 V 1833, k. 169-170; AKKr 836/A25, Kopia pisma karmelitów do biskupa, Kraków 30 X 1879.

²² AKKr 836/A25, Kopia pisma Adama Sieniawskiego do *Izby Reprezentacyjnej Wolnego i Ściśle Neutralnego Miasta Krakowa*, Kraków 3 XII 1927.

²³ Wprowadzono wówczas zmiany w zakresie symboliki. Przy bogato zdobionej czerwonej kapie liturgicznej ofiarowanej przez króla Jana III Sobieskiego usunięto kaptur wyszywany złotem z wizerunkiem św. Eliasza a w jego miejsce doszyto kaptur z wyszytym wizerunkiem św. Szczepana. AKKr 649a/684, *Kronika klasztoru oo. Karmelitów w Krakowie na Piasku od 1914*, k. 22.

27 września 1829 r. między parafią a karmelitami została podpisana ugoda. Postanowiono, że duszpasterstwo w parafii św. Szczepana będą sprawować wikariusze z zakonu, którzy mieli być utrzymywani przez klasztor, ale w sprawach duszpasterskich podlegać proboszczowi. Karmelici zgodzili się na takie warunki, jednak ze względu na trudność z zapewnieniem w tym czasie sześciu, jak ustalono w ugodzie zakonników, zgodzili się tymczasowo na trzech wikariuszy diecezjalnych²⁴.

Zakonnicy z czasem, kiedy sytuacja polityczna się nieco ustabilizowała, podjęli starania o cofnięcie podpisanego aktu supresji. Zwrócili się z prośbą do Stolicy Apostolskiej o jego formalne uchYLENIE. Na tę prośbę papież wyraził zgodę. W styczniu 1830 r. nuncjusz apostolski skierował do biskupa krakowskiego pismo w sprawie zwrócenia wszystkich posiadanych dóbr karmelitom. Zgoda ta została uwarunkowana następującymi czynnikami: karmelici mieli utrzymywać sześciu lub przynajmniej czterech kapłanów z własnych funduszy, mieli zapewnić tymczasowe utrzymanie parafii św. Szczepana oraz zapewnić im swobodę pełnienia obowiązków²⁵. Warunki te były zasadniczo tożsame z uzgodnieniami z września 1829 r. między zakonnikami a parafią. Ostatecznie biskup krakowski Karol Wincenty Skórkowski²⁶ dekretem z dnia 17 lipca 1832 r., na podstawie wcześniejszego breve papieża, cofnął akt supresji²⁷.

Dekret o supresji został cofnięty, jednak na karmelitów nałożono jednocześnie nowe obowiązki. Zostali zobowiązani do pomagania proboszczowi w pracach parafialnych oraz utrzymywania na koszt klasztoru księży diecezjalnych (w przypadku braku wymaganej liczby braci za-

²⁴ AKKr 836/A25, *Ugoda między proboszczem kościoła parafialnego św. Szczepana a komisarzem wyznaczonym przez Prowincję polską Zakonu Karmelitów ściślejszej reguły w sprawie klasztoru tegoż Zgromadzenia w Krakowie na Piaski*, Kraków 27 IX 1829.

²⁵ AKKr 836/A25, Odpis pisma Piotra arcybiskupa Teb, nuncjusza apostolskiego do bp. K. Skórkowskiego, Wiedeń 25 I 1830.

²⁶ Bp Karol Wincenty Skórkowski (1768-1851) – biskup krakowski w latach 1829-1851, od 1835 do śmierci przebywał na wygnaniu w czeskiej Opawie. Zob. E. O r m a n, *Karol Wincenty Skórkowski (1768-1851)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 38, Kraków 1997-1998, s. 350-356; K. P r o k o p, *Poczet biskupów krakowskich*, Kraków 1999, s. 220-227.

²⁷ AKKr 838/481, s. 7; AKKr 836/A25, Pismo Konsystorza Biskupiego Diecezji Krakowskiej do o. Danielkiewicza przeora karmelitów, Kraków 16 VII 1833; Tamże, Odpis *Reskryptu egzekucyjnego dla braci Zakonu Karmelitów dawnej obserwy względem preiustoczenia parafii świeckiej na zakonną*, Rzym 21 VII 1876.

konnych). Nie zwrócono im budynku nowicjatu, nie uregulowano zaległego oraz nie płacono rocznego czynszu za wynajem domu²⁸.

Anulowana decyzja o supresji zakonu z 1813 r. nie cofnęła również niektórych dokonanych już zmian. W okresie między wydaniem aktu o supresji a restytucją parafia uważała się za prawowitego właściciela używanego budynku. Przy regulacji hipoteki w 1824 r. parafia została uznana de facto za właściciela budynku dawnego nowicjatu, który zajmowała. Skomplikowało to formalnie całą sytuację. W 1822 r., kiedy ogłoszono ustawę hipoteczną dla miasta Krakowa, proboszcz parafii przed komisją hipoteczną nie wykazał praw własności do budynku nr 75 – powoływał się jedynie na pismo byłego urzędu cyrkularnego krakowskiego z 13 września 1803 r. mówiące o odbiorze przez proboszcza odrestaurowanego domu²⁹. W 1829 r. komisja hipoteczna wystawiła akt własności domu na parafię, chociaż jak sama przyznała w dokumencie nie było ku temu faktycznych podstaw: „dla braku dokumentów komisja hipoteczna w myśl art. 86 ust. hip. fundusz probostwa św. Szczepana za właściciela gmachów pod nr 75 na Piasku położonych zapisuje”³⁰. Zapis hipoteczny utrwalił urzędowo prawo własności domu na rzecz parafii, na który parafia się później powoływała³¹. Dom stał się formalnie według zapisu hipotecznego własnością parafii. Cofając akt supresji w 1832 r. nie wyprostowano tych zapisów. Dodatkowo probostwo nie płaciło uzgodnionego pierwotnie czynszu w wysokości 500 zł³².

²⁸ *Karmelici poddali się temu ciężarowi dla uniknięcia dalszych nieprzyjemności.* AKKr 836/A25, *Odpis Reskryptu egzekucyjnego...*, Rzym 21 VII 1876.

²⁹ AKKr 838/481, s. 38

³⁰ AKKr 836/A25, *Wykaz hipoteczny – tytuł własności realności pod nr 75*, Kraków 17 II 1848; Tamże, *Zapis własności adresowany do przeora karmelitów na Piasku*, Kraków 14 I 1829.

³¹ W późniejszym okresie parafia domagała się prawa do domu przez „zasiedzenie”. ANK 29/204/0/9/127, t. 1, *Opinia prawna ws. własności domu Ekspozytury Prokuratorii Skarbu do delegata Namiestnika*, Kraków 24 X 1880, k. 2765-2773.

³² AKKr 838/481, s. 8; Czynsz miał być płacony tylko do 1809 r. ANK 29/204/0/9/127 t. 1, *Pismo Starostwa Krakowskiego do Namiestnictwa we Lwowie*, Kraków 24 IV 1875, k. 1329; Nie do końca jest jasna rola, jaką w tym wszystkim odgrywał ks. Franciszek Zglenicki (1767-1841), proboszcz parafii św. Szczepana, a następnie biskup pomocniczy i administrator diecezji krakowskiej po wyjeździe biskupa Skórkowskiego w 1835 r. Wiadomym jest, że po jego śmierci w 1841 r. Senat ówczesnej Rzeczypospolitej Krakowskiej przyznał zakonnikom z tytułu zaległego czynszu z jego spadku kwotę 18 690 zł. Klasztor otrzymał z tej kwoty 1 360 zł. AKKr 836/A25, *Projekt*

Dekret biskupa nie przywrócił zatem stanu sprzed supresji, a raczej sprawę bardziej skomplikował. Karmelicy występowali wielokrotnie z pismami w swojej sprawie³³. Początkowo zwracali się tylko o uregulowanie niepłaconego czynszu za wynajem domu, a ponieważ to nie następowało, prosili albo o całkowite powierzenie parafii w ich ręce, albo o przeniesienie jej do innego kościoła. W 1851 r. pisali do Prokuratorii Skarbu we Lwowie, 13 maja 1853 r. i 27 czerwca 1854 r. do rządu krajowego w Krakowie, kolejne pisma wysyłali w sierpniu 1856 r. i w październiku 1861 r. oraz w 1874 r. Rząd krajowy w Krakowie przychylnie odnosił się do tych propozycji, natomiast największy opór stawiał wówczas konsystorz³⁴.

W sierpniu 1856 r. wiele wskazywało na to, że sprawa może zostać zakończona i pokojowo rozwiązana. Kiedy ówczesny proboszcz parafii ks. Jan Kogutowicz został mianowany archiprezbiterem i infułatem przy kościele pw. Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny w Krakowie, przeor karmelitów wystąpił do konsystorza z propozycją, aby jemu powierzyć funkcję proboszcza, a tym samym parafia automatycznie przeszłaby w ręce zakonników³⁵. Konsystorz nie wyraził na to zgody, powołując się na niezgodność takiego posunięcia z ustawami kościelnymi³⁶ i wystąpił do papieża z propozycją przyłączenia parafii św. Szczepana do parafii św. Anny. Z dekretu Kongregacji do spraw Biskupów i Zakonników dowiadujemy się, że w dniu 6 marca 1857 r.

pisma parafian do Wysokiego Prezydium CK Namiestnictwa Krajowego we Lwowie, 20 II 1875; T. G l e m m a, *Krakowski konsystorz biskupi za czasów Andrzeja Rawy Gawrońskiego*, „Nasza Przeszłość”, t. 4, 1948, s. 227, 231-232, 238, 240.

³³ W 1852 r. nowym przeorem został wybrany o. Teodozjusz Zatorski (1799-1870), który m.in. rozpoczął liczne starania o odzyskanie własności zakonnych. AKKr 649a/684, Kronika klasztoru, k. 23; B. P a n e k, *Provincjałowie karmelitów na ziemiach polskich (1397-1997)*, „Saeculum Christianum”, nr 4/2, 1997, s. 76.

³⁴ AKKr 838/481, s. 9; AKKR 836/A25, *Wniosek postawiony przez delegata Ekspozytury ck Prokuratorii Skarbu na posiedzeniu konferencji w sprawie probostwa św. Szczepana w dniu 24 lutego 1875*; ANK 29/204/0/9/127, t. 1, Pismo prowincjała karmelitów do Namiestnika Agenora Gołuchowskiego, Lwów 7 X 1874, k. 1507-1511; Tamże, t. 2, Pismo karmelitów do konsystorza krakowskiego, Kraków 30 X 1861, k. 2205-2206; Tamże, *Opinia prawna Ekspozytury Prokuratorii Skarbu do delegata Namiestnika, Kraków 24 X 1880, k. 2751-2755.*

³⁵ AKKr 836/A25, Kopia pisma przeora do Konsystorza Generalnego Diecezji Krakowskiej, Kraków 4 VIII 1856.

³⁶ APA 154, Pismo konsystorza do przeora, Kraków 7 VIII 1856.

papież udzielił taką zgodę³⁷. Po takim połączeniu kościół karmelitański i budynek dawnego nowicjatu miałyby zostać bez przeszkód zwrócone karmelitom. Do takiego połączenia z kościołem św. Anny jednak nie doszło.

Z kolei parafianie parafii św. Szczepana wystąpili do władz rządowych oraz do konsystorza o przyłączenie parafii do karmelitów i powierzenie zakonowi obowiązków jej prowadzenia. Powoływali się przy tym nie tylko na istniejącą praktykę prowadzenia parafii przez inne zakony, ale przede wszystkim na to, że po takim połączeniu zakonnicy podjęliby się remontu kościoła i budynku, a parafianie zostaliby zwolnieni z opłat remontowych³⁸. Sprawa jednak nie została sfinalizowana. We wrześniu 1859 r. nowy przeor ponownie wystosował prośbę do konsystorza o oddanie parafii w administrację karmelitom, bądź o przeniesienie jej do innego kościoła³⁹.

Na początku lat sześćdziesiątych wydawało się, że konflikt uda się rozstrzygnąć. Zarówno konsystorz w maju 1862 r., jak i urząd obwodowy krakowski w październiku 1864 r., pozytywnie odnieśli się do propozycji przekazania parafii zakonnikom, jednakże zanim wniosek został rozpatrzony doszło do zmiany na stanowisku biskupim i nowy administrator diecezji⁴⁰ wycofał projekt⁴¹.

24 lutego 1875 r. zwołano konferencję do Starostwa w Krakowie, której celem było wyjaśnienie jeszcze jednej kwestii – prawa patronatu, względnie prawa prezenty. Miało ono przysługiwać Akademii Krakowskiej, która w drugiej połowie XVIII w. była prawnym użytkownikiem parafii. Dlatego do rozmów zaproszono również delegatów senatu akademickiego⁴². Rozważano koncepcję oddania parafii św. Szczepana

³⁷ AKKr 836/A25, Kopia dekretu Świętej Kongregacji Biskupów i Zakonników, Rzym 17 III 1957.

³⁸ Tamże, Pismo parafian do Rządu Krajowego oraz do Konsystorza Diecezji Krakowskiej, brak daty; APA 154, Pismo reprezentantów gmin do konsystorza, VII 1856.

³⁹ AKKr 836/A25, Pismo prowincjała o. Jakiela do Generalnego Konsystorza, Lwów 10 IX 1859.

⁴⁰ Bp Antoni Gałecki (1811-1885), biskup administrator diecezji krakowskiej w latach 1862-1879. Zob. T. G l e m m a, *Antoni Gałecki (1811-1885)*, [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 7, Kraków 1948-1958, s. 240-241.

⁴¹ AKKr 838/481, Sprawozdanie z dnia 23 kwietnia 1865 r., s. 10.

⁴² Wiązało się to m.in. z prawem mianowania proboszczów. ANK 29/204/0/9/127, t. 2, Pismo bp. Puzyny do Namiestnictwa, Kraków 28 XII 1895, k. 3129-3133; AKKr 836/A25, Pismo Delegata ck Namiestnika do przeora karmelitów w Krakowie, Kraków, 9 XI 1875;

zakonnikom na następujących warunkach: odstąpienia przez nich od roszczeń względem zaległego czynszu za dom nr 75, prowadzenie duszpasterstwa i utrzymywanie odpowiedniej liczby kapłanów, organisty i kościelnego, podleganie w sprawach parafii pod jurysdykcję konsystorza biskupiego, a także ponoszenie kosztów utrzymania⁴³. Propozycja uzyskała akceptację wszystkich stron obecnych na konferencji za wyjątkiem delegata konsystorza, który postulował przeniesienie parafii do kościoła św. Marka w Krakowie. Wobec tej propozycji zaprotestował zarówno delegat uniwersytetu jak i pełnomocnik parafian. Uzyskanie wspólnego stanowiska nie powiodło się⁴⁴.

Karmelici w lipcu 1876 r. uzyskali dekret Kongregacji Biskupów i Osób Zakonnych w Rzymie oraz zgodę papieża Piusa IX na przyłączenie parafii. Papież miał polecić administratorowi apostolskiemu w Krakowie przeprowadzenie takiego połączenia, które miało trwać do czasu wybudowania nowego kościoła św. Szczepana⁴⁵, jednak konsystorz krakowski w listopadzie sprzeciwił się temu i ponownie zaproponował przeniesienie parafii do kościoła św. Marka⁴⁶. W październiku 1876 r. również organ austriackiej władzy rządowej, czyli galicyjskie Namiestnictwo wydało dekret wzywający biskupa krakowskiego do ostatecznego rozwiązania sprawy⁴⁷.

Pojawiająca się co jakiś czas propozycja przyłączenia parafii św. Szczepana do kościołów św. Anny lub św. Marka nie zyskiwała aprobaty parafian. Pięćdziesięciu siedmiu właścicieli posesji na terenie parafii

AKKr 838/481, s. 12-14; ANK 29/204/0/9/127 t. 1, Pismo Ekspozytury Prokuraturii Skarbu do Namiestnictwa, Kraków 28 VII 1874, k. 1395-1412; Tamże, Pismo z magistratu miasta Krakowa do Prokuraturii Skarbu, konsystorza, komitetu parafialnego św. Szczepana, proboszcza, Kraków 28 IV 1905, k. 289-292; Tamże, Odpis pisma kard. Puzyny do Magistratu miasta Krakowa, Kraków 16 VI 1903, k. 361-370.

⁴³ AKKr 836/A25, Pismo Delegata ck Namiestnika do przeora karmelitów w Krakowie, Kraków, 9 XI 1875; AKKr 838/481, s. 12-14; APA 153, Pismo Delegata ck Namiestnika, Kraków 9 XI 1875.

⁴⁴ ANK 29/204/0/9/127 t. 1, Pismo Starostwa Krakowskiego do Namiestnictwa we Lwowie, Kraków 24 IV 1875, k. 1327-1338; AKKr 838/481, s. 19-20.

⁴⁵ AKKr 836/A25, Kopia *Reskryptu egzekucyjnego...*, Rzym, 21 VII 1876; ANK 29/204/0/9/127 t. 2, Pismo Starostwa do Namiestnictwa, Kraków 9 III 1887, k. 2724; APA 153, Wyrok ck Sądu Krajowego ws. Karmelitów przeciw Funduszowi Probostwa św. Szczepana o oddanie realności, Kraków 6 XII 1899.

⁴⁶ ANK 29/204/0/9/127 t. 2, Pismo Starostwa do Namiestnictwa, Kraków 9 III 1887, k. 2717-2739.

⁴⁷ AKKr 838/481, s. 23.

św. Szczepana w lutym 1878 r. złożyło prośbę do Namiestnictwa o przekazanie zarządu nad parafią karmelitom, dopiero w ostateczności byli oni skłonni zgodzić się na przyłączenie do kościoła św. Anny⁴⁸. W czerwcu 1878 r. złożyli oficjalne podanie o przyłączenie parafii św. Szczepana do kościoła św. Anny⁴⁹. Sprawa wciąż jednak pozostawała nierozstrzygnięta. Karmelici w piśmie do Namiestnictwa w marcu 1880 r. pisali: „półtora roku upłynęło, a pomieniona sprawa w zawieszeniu pozostaje”⁵⁰.

Namiestnictwo postanowiło ponownie zbadać sprawę własności domu nr 75 „na Piasku”⁵¹. Starostwo w związku z tym w marcu 1882 r. potwierdziło prawo własności karmelitów do budynku dawnego nowicjatu: „Jest niewątpliwym, że przeto dom ten oraz kościół klasztorny jak najspieszniej klasztorowi oddać należy”⁵². Postanowiono także jeszcze raz poznać stanowisko parafian. W lipcu 1882 r. władze Namiestnictwa poleciły Starostwu wysłuchać pełnomocnika parafian i pełnomocników gmin należących do parafii św. Szczepana, a także patrona, proboszcza i pełnomocnika parafian św. Anny⁵³. Mimo licznych zabiegów żadne rozstrzygające decyzje nie zostały podjęte.

Na skutek toczącego się sporu kościół „na Piasku” nie był przez lata restaurowany, a przeciągające się rozmowy nie mogły powstrzymać dokonujących się powoli zniszczeń⁵⁴. Były one na tyle poważne,

⁴⁸ Tamże, s. 28; Przyłączeniu do kościoła św. Marka sprzeciwił się również komitet parafii Najświętszej Maryi Panny, w obrębie której leżał ten kościół. ANK 29/204/0/9/127 t. 2, Pismo Starostwa do Namiestnictwa, Kraków 9 III 1887, k. 2725.

⁴⁹ APA 152, Pismo parafian do konsystorza, Kraków 1 VI 1878; AKMKr, Protokoły czynności konsystorza za 1878; AKKr 838/481, s. 28-29. Na taką propozycję miał nie zgodzić się konsystorz pismem ze stycznia 1879 r. „z powodu, że nabożeństwo parafialne byłoby przeszkodą dla uczącej się młodzieży w liceum Nowodworskim, naprzeciw kościoła położonego i żeby utrudniało nabożeństwa szkolne”. Gmach dzisiejszego I Liceum Ogólnokształcącego im. Bartłomieja Nowodworskiego znajdował się wówczas przy ul. Św. Anny, na plac Na Groblach został przeniesiony w 1898 r. Patrz J. Bąk, *Kollataja reforma szkół nowodworskich*, „Rocznik Krakowski”, t. 48, 1977, s. 45.

⁵⁰ AKKr 836/A25, Kopia pisma karmelitów do CK Namiestnictwa we Lwowie, Lwów 18 III 1880.

⁵¹ AKKr 838/481, s. 26; AKKr 836/A25, Pismo CK Namiestnictwa, 28 XI 1877.

⁵² AKKr 838/481, s. 29.

⁵³ Tamże, s. 29-30; „Życzeniem jest całej parafii, aby też oddaną była oo. Karmelitom stale, jak o to już niejednokrotnie wnosili”. APA 153, Pismo ks. Gawrońskiego do biskupa, Kraków 4 IV 1883; AKKr 839/600, „Czas”, nr 267, 22/11 1882, k. 1.

⁵⁴ Między innymi w styczniu 1888 r. komisja z Urzędu Budownictwa Miejskiego Krakowa dokonała oględzin stanu kościoła, wskazując na liczne ubytki. ANK 29/33/0/3.2.3/Kr

że zaczęły zagrażać bezpieczeństwu wiernych. W 1889 r. komisja przysłana z wydziału budownictwa miasta, grożąc nawet zamknięciem kościoła, zażądała natychmiastowego poddania go restauracji⁵⁵. Karmelici, ze względów bezpieczeństwa, obiecali przeprowadzić gruntowny remont kościoła, niezwłocznie po opuszczeniu go przez duchowieństwo diecezjalne⁵⁶.

Jednak to magistrat, jako administrator funduszy probostwa, pierwszy podjął działania, zarządzając rozbiórkę trzech bocznych ołtarzy oraz części chóru⁵⁷. Dziennik krakowski „Czas” już po pracach informował: „Dziś już kościół otwarty i zaczęto czyścić go z kurzu, jaki osiadł grubą warstwą podczas burzenia ołtarzy. Opustoszone wszakże ściany po ołtarzach, niemniej cały ten zaniedbany kościół przykre wywiera wrażenie”⁵⁸. Przeprowadzony przez miasto w porozumieniu z parafią

7248, Protokół z dnia 25 stycznia 1888 r. spisany przy sposobności sprawdzenia zagrażającego stanu kościoła i budynku parafialnego św. Szczepana, k. 181-184.

⁵⁵ Kościół „okazuje tak zewnątrz jak wewnątrz wielkie opuszczenie i zaniedbanie od dłuższego już czasu, które to zaniedbanie dalej tolerowane spowodować by mogło poważne następstwa”. Komisja zleciła „usunięcie części wadliwych w ołtarzach, stalach, chórze, pokryciu dachowym, sklepieniach i odrzwiach w terminie 14 dni pod zagrożeniem zamknięcia kościoła”. ANK 29/33/0/3.2.3/Kr 7248, Protokół spisany w sprawie zbadania kościoła NPMaryi na Piasku i budynku l.68 Dz. IV w Krakowie pod względem policyjno-budowniczym, Kraków 23 III 1889, k. 201-203; AKMKr, Protokoły czynności konsystorza za 1889.

⁵⁶ AKKr 836/A25, Kopia pisma karmelitów do biskupa krakowskiego, 14 V 1889.

⁵⁷ ANK 29/33/0/3.2.3/Kr 7248, Protokół spisany w sprawie usunięcia ołtarzy, przychórku w kościele NPMaryi na Piasku ze względów bezpieczeństwa publicznego jako też rozebrania szlangu kominowego drzewianego w rzeczywistości l.68 ul. Garbarska w probostwie parafii św. Szczepana w dniu 15 i 16 kwietnia 1889 r., k. 209-212; Wszystkie trzy rozebrane ołtarze były poświęcone świętym karmelitańskim, tj. św. Eliaszowi, św. Marii Magdalenie de Pazzi oraz św. Aniołowi Karmelicie. Zob. A. Dettloff, *Zespół osiemnastowiecznych ołtarzy bocznych w kościele karmelitów na Piasku w Krakowie – próba określenia stanu pierwotnego i kwestia autorstwa*, „Rocznik krakowski”, t. 69, Kraków 2003, s. 124.

⁵⁸ AKKr 839/600, „Czas”, nr 90, 18/4 1889, k. 2. Gazeta „Dyabet” sprawę opisywała w następujący sposób: „Wiadomo, że od wielu lat w Krakowie toczy się walka zacięta między świeckim a zakonnym duchowieństwem o kościół karmelicki na Piasku. W księżym tym dramacie, w którym złość brzydka gra niepospolita rolę, przedstawiono scenę w kościele, za którą sążniste... ale nie brawa, należałyby się autorowi. Przed paru dniami wielki popłoch powstał na Piasku. Wyszli z kościoła strażacy a z ich min srogich sądzili ludzie, że się w kościele pali. Wszedłem do świątyni i tam od obcych dowiedziałem się, że podczas odprawiania Mszy świętej, wyrąbano trzy ołtarze, mające zagrażać niebezpieczeństwem”. Tamże, „Dyabet”, nr 8, 19/4 1889, k. 3.

remont zobligował karmelitów do podjęcia podobnych działań – rok później na swój koszt przeprowadzili wymianę dachu kościoła. Wówczas, w związku ze skargą parafii św. Szczepana, magistrat odpowiedział zdecydowanie, że „kościół N. Panny Maryi na Piasku w Krakowie jest niezaprzeczoną własnością zakonu Karmelitów”⁵⁹.

Dom pod nr 75 również popadał w ruinę. Najpierw za „pustkę” uznano część użytkowaną przez osoby prywatne, a niedługo później również pozostała, zajmowana przez duchowieństwo. Już w 1891 r. magistrat dekretem z 10 lipca nakazał opuścić dom w przeciągu 30 dni ze względów bezpieczeństwa. Termin ten był później przedłużany. Początkowo w magistracie opracowano plany odrestaurowania domu, ostatecznie jednak w październiku 1897 r. zakwalifikowano budynek do rozbiórki⁶⁰.

W tym czasie Namiestnictwo, wbrew dotychczasowemu stanowisku, nagle zmieniło zdanie, co do własności domu. W piśmie do prezydenta miasta Krakowa z 12 grudnia 1891 r. orzekło, że dom pod nr 75 „na Piasku” nie jest własnością zakonników lecz parafii św. Szczepana⁶¹. Karmelici „od orzeczenia tego zadającego kłam historycznemu rozwojowi tej sprawy, nie chcąc się narazić na ciężki zarzut niedbalstwa i zaprzepaszczenia majątku”⁶² wnieśli odwołanie.

Sprawa własności budynku ostatecznie trafiła do sądu. W grudniu 1899 r. w sądzie krajowym odbyła się rozprawa wytoczona przez

Gazeta stawiała także pytania o stanowisko konserwatora miejskiego, a także o powierzenie tych działań strażakom. Inną kwestią, budzącą dużo kontrowersji było wyburzenie ołtarzy, jak donosiły gazety, podczas Mszy świętej.

⁵⁹ AKKr 836/A25, *Odezwa Magistratu stol. Król. Miasta Krakowa*, Kraków 19 IV 1890; AKMKr, Protokoły czynności konsystorza za 1890; AKKr 838/481, s. 30-31.

⁶⁰ „Nie wyklucza się możebności, że katastrofa zaważenia się części lub całego budynku może nastąpić w każdej chwili”. ANK 29/33/0/3.2.3/Kr 7248, Odpis protokołu z powodu zbadania stanu budynku parafii św. Szczepana, Kraków 10 IX 1897, k. 499-501; Tamże, Pismo Urzędu Budownictwa Miejskiego do Magistratu m. Krakowa, Kraków 10 I 1890, k. 363-364; Tamże Pismo Magistratu m. Krakowa do komitetu parafialnego św. Szczepana, Kraków 29 X 1891, k. 145-147; ANK 29/204/0/9/127 t. 1, Pismo Magistratu m. Krakowa do Namiestnictwa, Kraków 14 X 1897, k. 1563; AKKr 838/481, s. 31.

⁶¹ AKKr 838/481, s. 31-32; ANK 29/204/0/9/127 t. 2, Pismo bp. A. Dunajewskiego do delegata Namiestnictwa, Kraków 9 X 1891, k. 2693. Argumentowali to tym, że parafia św. Szczepana miała sprzedać dom znajdujący się przy pl. Szczepańskim a środki z jego sprzedaży przeznaczyła na remont budynku „starego nowicjatu” a także tym, że po remoncie dom został przekazany bezpośrednio parafii a nie karmelitom jako faktycznym właścicielom.

⁶² AKKr 838/481, s. 32.

karmelitów probostwu św. Szczepana o własność budynku. Parafia uzasadniała własne pretensje do budynku, między innymi przez zasiedzenie. Rozprawa była trzykrotnie przekładana w związku z brakiem odpowiednich dokumentów prawnych, jednak ostatecznie sąd przyznał karmelitom prawo własności⁶³. Krakowskie gazety pisały: „Wyrok sądu wyższego potwierdza w całości wyrok sądu krajowego, przyznający zgromadzeniu XX. Karmelitów prawo własności spornego budynku. Komitet parafialny pójdzie zapewne jeszcze z apelacją do sądu najwyższego do Wiednia, dalszy wszakże proces toczyć się już może tylko o kwotę 3000 złr, za jaką zgromadzenie XX. Karmelitów nabyło sporny budynek, uznany za pustkę, a na ich żądanie wystawiony na licytację i sprzedany im w drodze licytacji”⁶⁴. Równolegle bowiem do procesu sądowego budynek, jako zupełnie nie nadający się do użytkowania, został wystawiony na licytację, która odbyła się 24 marca 1900 r.⁶⁵. Zgodnie bowiem z prawem, budynki uznane za „pustkę” podlegały sprzedaży w drodze publicznej licytacji⁶⁶. Na taką licytację wyraził zgodę sąd krajowy. Również sami karmelici ze względów bezpieczeństwa domagali się od magistratu sprzedaży budynku⁶⁷, który ostatecznie faktycznie sami wykupili⁶⁸. Tym samym sprawa

⁶³ AKKr 837/A26, Wyrok ck sądu krajowego, Kraków 7 XII 1899; AKKr 839/600, „Czas”, nr 7/12 1899, k. 11.

⁶⁴ AKKr 839/600, „Czas”, nr 15/4 1900, k. 11; Apelacja probostwa została odrzucona w marcu 1900. AKKr 837/A26, Orzeczenie ck sądu krajowego wyższego o odrzuceniu apelacji, Kraków, 2 III 1900.

⁶⁵ ANK 29/33/0/3.2.3/Kr 7248, Pozwolenie egzekucji, Kraków 7 X 1899, k. 481-482; Tamże, Edykt licyacyjny Sądu powiatowego w Krakowie, Kraków 7 II 1900, k. 535-536; Tamże, Formularz z odbytej licytacji Sądu Powiatowego w Krakowie, Kraków 27 III 1900, k. 541-544.

⁶⁶ ANK 29/33/0/3.2.3/Kr 7248, Pismo Magistratu m. Krakowa do syndyka miejskiego Jana Hajdukiewicza, Kraków 18 IX 1899, k. 495.

⁶⁷ ANK 29/204/0/9/127 t. 1, Pismo proboszcza parafii św. Szczepana do Namiestnika, Kraków, przed 27 III 1900, k. 1785-1789; ANK 29/33/0/3.2.3/Kr 7248, Pismo przeora o. Wincentego Jarosińskiego do Magistratu, Kraków 19 VI 1899, k. 737-740; Tamże, Pismo przeora o. Wincentego Jarosińskiego do Magistratu, Kraków 18 II 1900, k. 701-702. Pisali, że opuszczony dom „służy zwłaszcza w nocnej porze za schronisko rozmaitym włóczęgom, którzy tam nawet niekiedy i światłem się posługują”.

⁶⁸ Przebieg licytacji opisały gazety: „Gdy się jednak dowiedzieli, że to spór o własność między dwoma instytucjami duchownymi i że OO. Karmelici za jakąkolwiek bądź kwotę postanowili kupić ową realność, która od wieków była ich własnością i stanowiła nierozzerwalny kompleks ich posiadłości – starozakonni wszyscy, oprócz jednego, salę licycyjną opuścili. Tylko trzech licytantów ubiegało się zatem o kupno.

własności budynku została ostatecznie rozwiązana. Przyczyniła się do tego jednakże niemal całkowita jego degradacja, a nie wzajemne i dobrowolne porozumienie – nie mniej jednak sądy dwóch instancji potwierdziły prawo własności zakonników do spornego domu.

Jedna z krakowskich gazet sprawę sporu podsumowała takim komentarzem: „Biskupi jeden po drugim obejmują stolicę diecezji krakowskiej, a żadnemu nie chce się jej zakończyć. Proces między parafią a księżmi Karmelitami o kościół i o probostwo ma się już ku końcowi w sądach i naturalnie z pomyślnym rezultatem dla Karmelitów, boć przecież nikt im nie śmie zaprzeczyć posiadania kościoła, który był dla nich fundowany i wystawionym”⁶⁹. Sądowe rozstrzygnięcie sporu zakończyło ostatecznie tylko sprawę domu, ale nie kościoła⁷⁰.

Przez wszystkie te lata, jak wspomniano wcześniej, zarówno proboszcz parafii św. Szczepana, jak również zakonnicy (korzystający jedynie z kaplicy z cudownym obrazem Matki Bożej Piaskowej, a nie z nawy głównej), nie podejmowali większych napraw kościoła⁷¹. Powołanie w 1927 r. na urząd prowincjała karmelitów pochodzącego z Hiszpanii o. Elizeusza Sanchez-Paredesa, było decyzją, która zawarzyła na dalszym losie obu wspólnot. Zanim jednak nowy prowincjał przystąpił do jakichkolwiek czynności sprawa wzajemnych relacji między parafią a zakonnikami była omawiana w lutym 1928 r. w Rzymie przez arcybiskupa Adama Stefana Sapiehę z papieżem, generałem zakonu oraz Kongregacją ds. Zakonów. Metropolita krakowski obiecał wówczas sprawę definitywnie rozstrzygnąć w uzgodnieniu z kapitułą krakowską, która miała się jednak sprzeciwić oddaniu w ręce karmelitów licznej wówczas parafii. Podczas wizytacji prowincji polskiej we wrześniu 1929 r.,

Przy licytacji utrzymał się Konwent OO. Karmelitów w Krakowie”. AKKr 839/600, „Czas”, nr 81, 28/3 1900, k. 11. Dom został ostatecznie wyburzony ok. 1902 r. za: B. T o - m a s z e w s k i, *dz. cyt.*, s. 100.

⁶⁹ AKKr 839/600, „Mieszczanin”, nr 21, 27/5 1900, k. 12.

⁷⁰ W 1910 karmelici ponownie występowali z prośbą o ostateczne uregulowanie sprawy. APA 154, Pisma karmelitów do Namiestnictwa we Lwowie oraz Starostwa w Krakowie, Kraków 5 V 1910.

⁷¹ Prasa krakowska pisała: „Budowla niszczała coraz bardziej, dochodząc już w ostatnich latach do tego, że w szczybach murów rosły spokojnie różne chwasty, a nawet małe drzewka, powiększając ruinę zabytkowej budowli”. Tamże, „Czas”, nr 101 z 3/5 1930, k. 36. W 1910 r. komisja Magistratu miasta Krakowa zwracała uwagę na szereg zaniedbań nie tylko natury remontowej, ale czysto porządkowej. ANK 29/204/0/9/127 t. 1, Pismo Magistratu miasta Krakowa do karmelitów, Kraków 3 II 1910, k. 1031-1032.

generał zakonu złożył również wizytę u arcybiskupa krakowskiego, dopytując o podjęte decyzje, miał wówczas otrzymać odpowiedź, że żadne działania w tej sprawie nie będą podejmowane⁷².

W takiej sytuacji, po kolejnych nieskutecznych próbach załatwienia sprawy, prowincjał o. Elizeusz Sanchez-Paredes w porozumieniu z ojcami oraz generałem zakonu przystąpił do remontu zrujnowanego kościoła. Uzyskał w Rzymie znaczną pożyczkę na jego restaurację i nie zważając na konsekwencje rozpoczął prace. Sprawą kluczową dla prowincjała był remont kościoła, tymczasem decyzja ta doprowadziła ostatecznie do wyprowadzki parafii św. Szczepana. Remont rozpoczął się od głównego ołtarza użytkowanego przez parafię. Najpierw rozebrano ołtarze boczne, wyniesiono ławki, a następnie ustawiono olbrzymie rusztowania, które uniemożliwiły odprawianie nabożeństw przed głównym ołtarzem⁷³. Decyzja o przeprowadzeniu prac remontowych na dużą skalę, z jednej strony wymusiła przeniesienie parafii do innej lokalizacji, z drugiej spowodowała poważne napięcie w relacjach między zakonnikami a biskupem krakowskim. 22 października 1929 r. arcybiskup Adam Stefan Sapieha nakazał bowiem odczytać z ambon wszystkich kościołów list, w którym pisał: „Boli nas przede wszystkim to, że mimo Naszych usilnych próśb i tylokrotnych przedstawień Karmelici trzewickowi, nie licząc się z chwałą Bożą, świętością miejsca i dobrem dusz zamykają ten kościół dla parafii. Nie możemy dłużej patrzeć na zgorszenie, jakie się dzieje na miejscu poświęconym służbie Bożej i raczej ustępujemy, by kres położyć tym smutnym zajściom”⁷⁴.

Karmelici spotkali się z wyraźnym potępieniem ze strony biskupa krakowskiego, a co więcej, odmówił on wszystkim ojcom „na Piasku” przedłużenia jurysdykcji na słuchanie spowiedzi, a także nie udzielał takiej zgody kapłanom z innych parafii. Przez ponad rok kościół pozostawał bez spowiedników. Karmelici czynili starania o uzyskanie tej zgody,

⁷² AKKr 649a/684, k. 26.

⁷³ Wcześniej zarządził jeszcze przeniesienie tabernakulum z głównego ołtarza do cudownej kaplicy. Dotychczas w kościele były wystawiane dwa tabernakula. Niedługo później doszło do niewielkiego skandalu. Podczas Mszy św. odprawianej przez prowincjała wikary wraz z grupką wiernych zaczął głośno odprawiać różaniec, zagłuszając tym samym karmelitańską liturgię. Tamże, k. 24-26.

⁷⁴ AKKr 124/A134, Odpis pisma bp. Adama Stefana Sapiehy, Kraków 22 X 1929 r., k. 489bis. Nie wszyscy jednak księża ten list odczytali, niektórzy byli wyraźnie oburzeni na biskupa za takie oficjalne wystąpienie. AKKr 649a/684, k. 28.

pisali także w tej sprawie dwukrotnie do papieża, lecz nie otrzymali żadnej odpowiedzi⁷⁵. Decyzja w tej sprawie należała bowiem do biskupa miejsca. Również arcybiskup Sapieha pisał skargi na zakonników do papieża oraz do Świętej Kongregacji ds. Zakonów w Rzymie, jednak skargi te również pozostały bez odpowiedzi⁷⁶.

Patrząc na historię sporu, trwającego właściwie od 1813 r., kiedy wydano decyzję o supresji – dopiero przybycie do Polski zakonnika z obcego kraju, nie do końca zaznajomionego ze jego specyfiką i atmosferą, doprowadziło do rozwiązania skomplikowanej sytuacji. Ostatecznie parafia św. Szczepana przeprowadziła się tymczasowo do kościoła św. Marka, a następnie po zakończeniu budowy w 1938 r., do nowego kościoła znajdującego się przy ul. Sienkiewicza⁷⁷.

Przedstawiony temat wymaga oczywiście dalszej kwerendy. Konflikt narastał latami, ale też zmieniały się osoby pełniące poszczególne funkcje, co spowodowało, że natura tych relacji była zmienna. Jednym z głównych elementów sporu było utrzymanie kościoła i jego stała konserwacja. Dokumenty archiwalne pokazują nam przebieg zatargu odbywającego się pomiędzy zainteresowanymi stronami na płaszczyźnie instytucjonalnej, natomiast kwestia, jak kształtowały się relacje na poziomie osobowym, na linii przeor – proboszcz, jest osobnym wątkiem wymagającym odrębnej kwerendy i omówienia.

Sprawą konfliktu między krakowską parafią św. Szczepana a karmelitami, szczególnie pod koniec XIX w., żyło prawie całe miasto. Jak donosiły gazety, był to temat bardzo żywy i wzbudzający zainteresowanie. Natura tego sporu była jednak złożona. Początkowo relacje układały się dobrze, z pewnością spodziewano się wówczas szybkiego znalezienia nowej siedziby dla parafii. Dekret o supresji klasztoru był decyzją, która niewątpliwie nadwyreżyła zaufanie zakonników do władz kościelnych. Zapisy hipoteczne dotyczące zajmowanego przez proboszcza i wikarych

⁷⁵ AKKr 649a/684, k. 28.

⁷⁶ AKMKr, Teki Sapieżyńskie, Korespondencja Sapiehy ze Stolicą Apostolską, Świętą Kongregacją ds. Zakonów oraz Generałem Zakonu, TS XVIII/49-74.

⁷⁷ Rozmowy w sprawie wybudowania nowego kościoła toczyły się co najmniej od 1902 r. ANK 29/204/0/9/127 t. 1, Pismo kard. Jana Puzyny do Namiestnictwa, Kraków 18 II 1904, k. 133-134; Tamże, Pismo delegata Namiestnictwa w Krakowie do Namiestnictwa, Kraków 11 XII 1906, k. 157-158; Po II wojnie światowej karmelici pomagali księżom z parafii św. Szczepana w prowadzeniu parafii, szczególnie w szkolnictwie. W 2003 r. karmelici zwrócili parafii duży ołtarz św. Szczepana.

budynku dodatkowo skomplikowały trudne relacje. Cofnięcie decyzji o supresji obwarowane nowymi obowiązkami i kosztami całą sytuację jeszcze bardziej skomplikowało. Ciągące się prośby pisane przez zakonników do różnych instytucji kościelnych i świeckich, różnorodne pertraktacje, rozmowy z parafianami, weryfikowanie zapisów, opór konsystorza, brak chęci ze strony czynników decyzyjnych – to wszystko wpływało znacząco na wzajemne relacje. Dopiero długotrwałe zniszczenia kościoła oraz budynku przyczyniło się do znalezienia rozwiązania, choć też musiało się to odbyć na drodze sądowej. Ostatecznie w 1929 r., przy jednoczesnym wejściu zakonników w konflikt z metropolitą krakowskim, udało się sprawę zakończyć.

BIBLIOGRAFIA

Materiały źródłowe

Archiwum Kurii Metropolitalnej w Krakowie (AKMKR)

Akta parafii św. Szczepana, sygn. APA 152-154.

Protokoły czynności konsystorza za 1878, 1889, 1890 r., brak sygn.

Teki Sapieżyńskie, *Sprawa oo. karmelitów trzewiczkowych*, sygn. TS XVIII/49-74.

Archiwum Narodowe w Krakowie (ANK)

Akta instytucyjne, *Akta departamentu krakowskiego dotyczące parafii 1809-1815*, sygn. 29/68/0/2/27.

Akta miasta Krakowa, *Restauracja budynku i parafii 1892-1902*, sygn. 29/33/0/3.2.3/Kr 7248.

CK Namiestnictwo we Lwowie, *Patronat kościoła św. Szczepana 1860-1921*, sygn. 29/204/0/9/127 t. 1-2.

Archiwum OO. Karmelitów w Krakowie (AKKr)

Liber provinciae Minoris Poloniae Ordinis Fratrum Beatissime Virginis Mariae de Monte Carmelo, sygn. AKKr 100/23.

Listy prowincjała o. Sanches Paredesa, sygn. AKKr 124/A134.

Kronika klasztoru oo. Karmelitów trzewiczkowych w Krakowie „Na Piasku”, sygn. AKKr 649a/684.

Akta dotyczące przeniesienia parafii św. Szczepana do kościoła karmelitów – sprawy finansowe i sporne z klasztorem, sygn. AKKr 836/A25.

Akta dotyczące spraw spornych między klasztorem karmelitów a parafią św. Szczepana, sygn. AKKr 837/A26.

Memoriał dotyczący sporu klasztoru na Piasku z parafią św. Szczepana w sprawie kościoła, sygn. AKKr 838/481.

Głosy prasy w sprawie kościoła OO. Karmelitów na Piasku, sygn. AKKr 839/600.

Opracowania

Bąk J., *Kollątaja reforma szkół nowodworskich*, „Rocznik Krakowski”, t. 48, 1977.
Bruzdziński A., *Kasaty klasztorów męskich w Krakowie na przełomie XVIII i XIX wieku* [w:] *Kasaty klasztorów na obszarze dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów i na Śląsku na tle procesów sekularyzacyjnych w Europie*, t. 1, Wrocław 2014.

Chojnacki S., *Zarys dziejów kościoła i klasztoru OO. Karmelitów w Krakowie na Piasku ze szczególnym uwzględnieniem XIX i XX wieku*, maszynopis w zbiorach karmelitów.

Chotkowski W., *Ks. Prymasa Poniatowskiego spustoszenia kościelne w Krakowie: przyczynek do dziejów Uniwersytetu*, Kraków 1918.

Dettloff A., *Zespół osiemnastowiecznych ołtarzy bocznych w kościele karmelitów na Piasku w Krakowie – próba określenia stanu pierwotnego i kwestia autorstwa*, „Rocznik Krakowski”, t. 69, 2003.

Estreicher K., *Emanuela Murraya Opisanie Krakowa a literatura o Krakowie i plan Kollątajowski*, „Rocznik Krakowski”, t. 48, 1977.

Gach P., *Kasaty zakonów na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej i Śląska 1773-1914*, Lublin 1984.

Glemma T., *Antoni Galecki (1811-1885)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 7, Kraków 1948-1958.

Glemma T., *Krakowski konsystorz biskupi za czasów Andrzeja Rawy Gawrońskiego*, „Nasza Przeszość”, t. 4, 1948.

Orman E., *Karol Wincenty Skórkowski (1768-1851)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 38, Kraków 1997-1998.

Panek B., *Prowincjałowie karmelitów na ziemiach polskich (1397-1997)*, „Saeculum Christianum”, nr 4/2, 1997.

Poplatek J., *Andrzej Gawroński (1740-1813)* [w:] *Polski Słownik Biograficzny*, t. 7, Kraków 1948-1958.

Prokop K., *Poczet biskupów krakowskich*, Kraków 1999.

Rederowa D., *Studia nad wewnętrznymi dziejami Krakowa porozbiorowego (1796-1809)*, cz. 1. *Zagadnienia urbanistyczne*, „Rocznik Krakowski”, t. 34, 1958.

Rożek M., *Nieistniejący kościół św. Szczepana w Krakowie*, „Biuletyn Historii Sztuki”, R. 34, 1974.

Szatanek Ł., *Co pozostało z nowicjatu Karmelitów przy ulicy Garbarskiej w Krakowie*, „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa”, t. 36, 2018.

Tomaszewski B., *Dzieje klasztoru OO. Karmelitów na Piasku w Krakowie*, Kraków 1970, maszynopis w zbiorach karmelitów.

- Trajdos T., *Fundacja klasztoru Karmelitów Trzewickowych na Piasku w Krakowie*, „Nasza Przeszłość”, t. 60, 1983.
- Wanat B., *Zakon Karmelitów Bosych w Polsce. Klasztory Karmelitów i Karmelitanek Bosych 1605-1975*, Kraków 1979.
- Włodarczyk W., *Kościół Karmelitów na Piasku*, „Rocznik Krakowski”, t. 36, 1963.
- Wyrozumski J., *Fundacja klasztoru OO. Karmelitów na Piasku*, „Rocznik Krakowski”, t. 77, 2011.
- Zabielska A., *Architektura i sztuka zburzonego kościoła świętego Szczepana w Krakowie*, Kraków 2011.
-

MARIA KONIECZNA – mgr, absolwentka historii na Uniwersytecie Jagiellońskim oraz filozofii na Papieskiej Akademii Teologicznej w Krakowie, doktorantka na Wydziale Historii i Dziedzictwa Kulturowego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie, pracownik Instytutu Pamięi Narodowej Oddział w Krakowie.